

THE LEVEL OF STUDY OF THE SCIENTIFIC HERITAGE OF ABU HAFS NASAFI

Makhsomkhanov Rahmatkhan Ahmadjonovich
Doctoral student of the International Islamic Academy of Uzbekistan

АБУ ҲАФС НАСАФИЙ ИЛМИЙ МЕРОСИНИНГ ЎРГАНИЛГАНЛИК ДАРАЖАСИ

Махсумхонов Рахматхон Аҳмаджонович
Ўзбекистон халқаро ислом академияси докторанти

Аннотация

Ушбу мақолада Абу Ҳафс Насафийнинг илмий мероси дунё ва маҳаллий тадқиқотчилар томонидан қай даражада ўрганилгани очиқ берилди. Олимнинг илмий мероси ҳар замон ва маконда долзарб бўлгани, турли соҳаларда ижод қилгани боис кўплаб уламолар унинг илмий меросидан фойдаланган ва қайсидир маънода унинг кенг тарқалишига ўз ҳиссасини қўшган. Шундай бўлсада, алломанинг барча ёзган асарлари ҳали тўлиқ ўрганилмаган деган хулосага келинди.

Калит сўзлар: Китоб-ул-қанд, Минуфия университети, ал-ақоид-ан-насафия, рисола, тафсиришунослик, усул, мерос, шарқишунослик, Миср Маданият маркази.

Қомусий олим Абу Ҳафс Насафий илмий мероси олим яшаган даврдан тортиб ҳозирги кунимизгача тадқиқотчиларнинг тадқиқот объекти бўлиб келмоқда. Хусусан, олим билан бир даврда яшаган, лекин у билан учраша олмаган Абу Саъд Абдулкарим Самъоний (в.1167) ўзининг “Китоб ал-ансоб” асарида Абу Ҳафс Насафийнинг номини 27 ўринда келтириб ўтган [1;11]. Олимнинг “Китоб ал-қанд” асари мингдан кўп Самарқандлик уламоларнинг ҳаётини ўзида жамлаган бўлсада, кейинги даврда келган табақот ёки библиографик жанрда ижод қилган тадқиқотчилар учун асосий манба вазифасини бажарган. Ҳатто ислом оламида машҳур бўлган Заҳабий [2;126] ва Ибн Ҳажар Асқалоний каби олимлар ҳам ушбу асардан фойдаланганлар. Абу Ҳафс Насафийнинг ҳаёти ва илмий меросига эътибор қаратган олимларни қуйидаги тартибда келтириш мумкин: Самъоний “ат-Таҳбир” [3;527], Ёқут Ҳамавий “Муъжам-ул-удабо” [4;70-71], Заҳабий “ал-Ибар”[5;102], Ёфийий “Мирьот-ул-жинон”[6;268], Ибн Ҳажар “Лисон-ул-

мезон”[7;327],Довудий“Табақот-ул муфассирин”[8;5-7], Тошкўпирзода “Мифтоҳ-ус-саъодат”[9;127-128], Ибн Имод “Шазарот-уз-заҳаб”[10;115], Абдулқодир Қураший “Жавохиру-л-музия фи табақоти-л-ҳанафия”[11;394-395], Қосим ибн Қутлубғо “Тоҷу-т-тарожим фи табақоти-л-ҳанафия”[12;34-35], Жалолiddин Суютий “Табақоту-л-муфассирин”[13;27], Ҳожи Халифа “Кашфу-з-зунун”[14;247], Абдулҳай Лакнавий “ал-Фавоиду-л-баҳия фи табақоти-л-ҳанафия”[15;149-150], Умар Ризо Каҳола “Муъжам-ул-муаллифин”[16;305-306] каби асарларида Абу Ҳафс Насафийнинг илмий мероси ҳақидаги маълумотлар мавжуд.

Кейинги даврларда олимнинг илмий меросига доир тадқиқотлар олиб борилди. Назар Муҳаммад Форёбий 1991 йилда Абу Ҳафс Насафийнинг машҳур “Китоб-ул-Қанд” асарини тадқиқ этиб нашрга тайёрлаган. Тадқиқотчи асарни нашрга таёрлаш жараёнида библиографик жанрда китоб ёзган олимларни санаб ўтган ва Абу Ҳафс

Насафий “Китоб ал-қанд”ни ёзишда қайси манбаларга мурожаат қилганини келтириб ўтган[17;14].

Яна бир тадқиқотчи Юсуф ал-Ҳодий ҳам 1999 йилда Абу Ҳафс Насафийнинг “Китоб-ул-Қанд” асарини тадқиқ этиб нашрга тайёрлаган. Тадқиқотчи асарни нашрга тайёрлашда икки қадимий қўлёзмага таянганини алоҳида таъкидлаб ўтган. Бири Париж миллий кутубхонасидаги, иккинчиси Истанбул кутубхонасида сақланган қўлёзма нусхалар эди. Айнан Истанбул нусхасидан Назар Муҳаммад Форёбий фойдаланган. Юсуф ал-Ҳодийнинг изланишларига кўра Назар Муҳаммад Форёбий қўлёзмадан фойдаланишда бир нечта хатоларга йўл қўйган[18;11].

Дамашқлик тадқиқотчи Холид Абдурахмон Акк 1995 йилда Абу Ҳафс Насафийнинг “Тилбат-ут-талаба фи-л-истилоҳот-ил-фикҳийя”[19;65] асарини ўрганиб нашрга тайёрлаган. Тадқиқотчи асарни нашрга тайёрлаш жараёнида дастлаб китобнинг аҳамияти хусусида муқаддима келтирган. Оятларнинг қайси сурада экани, уларнинг рақами, муаллиф келтирган ҳадисларнинг даражаси, китоб матнида баъзи сўзларнинг ҳаракатларини қўйиш, изоҳталаб сўзларни шарҳлаш, асарда келган олимларнинг таржимаи ҳоли каби маълумотларни ҳам келтириб ўтган”[19;65].

Бир нечта тафсир китобларини таҳқиқ қилиб нашрга таёрлаган Моҳир Адиб Ҳаббуш 2019 йилда Абу Ҳафс Насафийнинг “ат-Тайсир фи-т-тафсир” асарини нашр қилди. Тадқиқотчи асарни нашрга тайёрлаш асносида китобнинг ҳақиқатдан ҳам муаллифга тешгишли экани, ушбу тафсир китоби ҳақида келган манбалар, бошқа тафсирлардан ажралиб турадиган хусусиятлари, тафсирни ёзишда ёндашилган услуб, тадқиқот жараёнида таянилган қўлёзма нусхалар ҳақида маълумот бериб ўтган[20;37].

Миср Араб Республикасининг Минуфия университети ўқитувчиси доктор Аммода Ҳасан Марзуқ 2016 йилда Абу Ҳафс Насафийнинг “Матлаъ-ун-нужум ва мажмаъ-ул-улум” асарининг қўлёзма нусхасини тадқиқ қилиб чиққан. Тадқиқотчи 2012-2013-йиллар мобайнида Тошкентдаги Миср Маданият Марказида фаолият олиб борган вақтларида Ўзбекистон фанлар академияси Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик қўлёзмалар институтида 1462 рақам остида

сақланаётган қўлёзмани ўрганиб чиққанини айтган[21;3]. Ушбу асарнинг ўганилиши ниҳоясига етмаган.

Шунингдек, доктор Исмоил Абдаббос 2018 йилда Абу Ҳафс Насафийнинг “Шарҳу мадор-ил-усул” асари устида тадқиқот олиб бориб, нашр этган. Тадқиқотчи изланишларида ушбу асарнинг асоси Имом Кархий томонидан ишлаб чиқилган қирқта фикҳий қоидаларни Абу Ҳафс Насафий шарҳлаганини келтириб ўтган[22;9]. Ушбу асарни Самих Туқодий 2021 йилда “Шарҳу усул-ил-Кархий” деган ном билан тадқиқ қилиб нашр этган. Тадқиқотчи ушбу ишни бажаришда тўртта қўлёзма манбаларга таянганини айтиб ўтган. Аслини олиб қараганда ҳар иккиси бир китоб бўлиб, Абу Ҳафс Насафий ушбу асарида Имом Кархий томонидан тузилган қирқта фикҳий қоидаларни шарҳлаган.

Алломанинг илмий меросини ўрганишга ўз хиссасини қўшган тадқиқотчилардан яна бири доктор Аммода Қадрий Иёзий бўлиб, у Абу Ҳафс Насафийнинг “Ҳаср-ул-масоил ва қаср-уд-далоил” асарини тадқиқ қилган. Аслида ушбу китоб олимнинг “ал-Манзума фи-л-хилофиёт” китобининг шарҳи ҳисобланади. Муаллиф шеърӣ услубдаги китобини ёзиб бўлганидан сўнг биринчилардан бўлиб ўзи унга шарҳ ёзади. Тадқиқотчи асарни ўрганишда асосан иккита қўлёзма нусхага таянганини айтиб ўтган[23;26]. Шунингдек, тадқиқотчи Алоуддин Муҳаммад ибн Абдулҳамид Асмандий Самарқандий томонидан ушбу асарга ёзилган шарҳга мурожаат қилган. Ушбу олим ҳам ўз шарҳига “Ҳаср-ул-масоил ва қаср-уд-далоил” деб ном қўйган. Икки китобнинг ўхшашлик жиҳатлари кўп. Асарда келган олимларнинг таржимаи ҳоли, тушунарсиз сўзларнинг шарҳи, оятларнинг рақами ва ҳадисларни ким ривоят қилгани каби изланишларни олиб борган.

Абу Ҳафс Насафийнинг илмий мероси билвосита бошқа асарлар зимнида ҳам тадқиқ қилинган. Хусусан, аллома Саъдуддин Тафтазонийнинг “ал-Ақоид-ун-Насафийя”га ёзган шарҳи 1988 йилда Аҳмад Ҳижозий Саққо томонидан ўрганилиб нашр қилинди. Шунингдек, ушбу асарни Суриялик тадқиқотчи Муҳаммад Аднон Дарвеш ҳам 2020 йил тадқиқ этиб нашр қилган.

Абу Ҳафс Насафийнинг илмий меросини тадқиқ этган изланувчилардан яна бир Оиша Ҳумайро Аслантурк бўлиб, у 1995 йилда Туркиянинг Мармара

университетида “Абу Ҳафс Умар Нажмиддин Насафийнинг “ат-Тайсир фи-т-тафсир” номли асарининг таҳлили ва ал-бақара сурасининг танқидли наشري” мавзусида докторлик ишини ҳимоя қилган.

Ана шундай изланувчилардан яна бири Заид ал-Бадарен 2019 йилда Туркиянинг Трабзон университетида “Абу Ҳафс Нажмиддин Умар ан-Насафининг “ат-Тайсир фи-т-тафсир” номли асарининг таҳқиқ ва таҳлили (Нисо сураси)” мавзусида докторлик ишини ҳимоя қилган.

Абу Ҳафс Насафийнинг ушбу “ат-Тайсир фи-т-тафсир” асарининг биринчи жилди 2019 йил доктор Муҳаммад Жошқун томонидан турк тилига таржима қилинган. Таржима асносида асарнинг араб тилидаги матни ҳам келтирилиб, бошқа нусхалар билан қиёсий таҳлил олиб борилган.

Ўзбекистон мустақилликка эришгандан сўнг кўплаб соҳалар қатори қадимий қўлёзмалар ва илмий меросни ўрганишга катта эътибор қаратди. Шулар қаторида Абу Ҳафс Насафийнинг илмий мероси ҳам алоҳида аҳамият касб этади. Аллома турли соҳаларга доир юздан ортиқ асарлар тасниф этгани унинг илмий салоҳияти қай даражада юқори эканини кўрсатади[1;19]. Кейинги давр уламолари Абу Ҳафс Насафийнинг илмий меросидан кенг фойдалангани эса, унинг аҳамиятини янада оширади.

Бу борада биринчилардан бўлиб Ўзбекистон Халқаро ислом академияси ўқитувчиси т.ф.н. доц. Д.Раҳимжонов “Абу Ҳафс ан-Насафийнинг “китоб ал-қанд фи ма‘рифат ‘уламо’ самарқанд” асари – Самарқандда ҳадис илми тарихи бўйича муҳим манба” мавзусида тадқиқот олиб борди. Тадқиқотчи “Абу Ҳафс ан-Насафий ва унинг “Китоб ал-қанд” асари” деб номланган биринчи бобни муаллифининг ҳаёти, ижоди, илмий фаолияти, унинг ҳадис илмида тутган ўрни ҳамда унинг “Китоб ал-қанд” асари ва унинг қўлёзмалари, босма нашрлари ҳақида батафсил маълумот беришга бағишлаган[1;9-48].

“Ҳадис илмининг Самарқандга кириб келиши ва ривожланиши (VIII-X асрлар)” деб номланган иккинчи боб шаҳарнинг илк исломлашувидан Қорахонийлар (999-1219) даврига қадар бўлган ҳадис илмининг ҳолатини таҳлил этишга бағишланган.

“XI-XII асрларда ҳадис илми” деб номланган учинчи бобда Қорахонийлар даврида муҳаддисларнинг Самарқанд ижтимоий-сиёсий

ҳаётида тутган ўрни, ҳадис илмининг тарихи ҳақида сўз боради.

Тадқиқот давомида Д.Раҳимжонов диссертацияда асосан Назар Муҳаммад Форёбийнинг 1991 йилда “ал-Қанд фи зикр уламо Самарқанд” номи остида нашрга тайёрлаган иши ҳамда Юсуф ал-Ҳодийнинг 1999 йилда “Китоб-ул-Қанд фи зикр уламо Самарқанд” номи билан нашрга тайёрлаган асардаги маълумотларга таянгани маълум бўлди[1;10].

Абу Ҳафс Насафийнинг илмий меросини ўрганган ўзбекистонлик мутахассислардан яна бири С.А.Муҳаммадаминов бўлиб, у 2012 йил Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институтида “Абу Ҳафс ан-Насафийнинг “Матла‘ ан-нужум ва мажма‘ ал-‘улум” асари ва унинг Марказий Осиё ислом илмлари ривожидида тутган ўрни (XI аср охири – XII аср ўрталари)” мавзусида тарих фанлари номзоди илмий даражасини олиш учун диссертацияни ҳимоя қилди.

Тадқиқотчи “XI аср охири – XII аср Асрларда Мовароуннаҳрда диний муҳит” деб номланган биринчи бобида олим яшаган даврда Мовароуннаҳрда ислом илмлари тараққиёти ва унинг ҳаёти ва илмий меросини ўрганган[29;14-51].

“Абу Ҳафс ан-Насафийнинг “Матла‘ ан-нужум ва мажма‘ ал-‘улум” асари” деб номланган иккинчи бобда эса, “Матла‘ ан-нужум ва мажма‘ ал-‘улум” асарининг кодикологик хусусиятлари ва асарнинг таркибий тузилишини очиб берган.

Тадқиқотчи учинчи бобни “Матла‘ ан-нужум ва мажма‘ ал-‘улум” асаридаги ислом илмлари таҳлилига ажратиб, унда калом, тасаввуф, куръон, фикҳ ва ҳадис илмлари унга хос жиҳатларини ёритган.

Абу Ҳафс Насафийнинг илмий меросини ўрганган яна бир тадқиқотчи А.А.Аллоқулов 2018 йил Ўзбекистон халқаро ислом академиясида “Абу Ҳафс Насафийнинг “Ақоид” асари ва унинг шарҳлари таҳлили” мавзусида фалсафа фанлари доктори (PhD) илмий даражасини олиш учун диссертацияни ҳимоя қилган.

Тадқиқотчи “Абу Ҳафс Насафий меросининг ислом илмлари ривожидида тутган ўрни (XI-XII асрлар)” деган биринчи бобида XI-XII асрларда Мовароуннаҳрнинг ижтимоий-сиёсий, маданий ва илмий муҳити, Мовароуннаҳр илмий ҳаётида Абу

Ҳафс Насафийнинг тутган ўрни, Олимнинг илмий мероси ва асарлари таснифини ўрганган.

“Абу Ҳафс Насафий “Ақоид” асарининг кодикологик хусусиятлари ва қиёсий таҳлили” деган иккинчи бобда ҳанафий-мотуридийлик таълимоти ривожда “Ақоид” асарининг аҳамияти, “Ақоид” асари қўлёзмаларининг манбашунослик тавсифи, “Фикху-л-акбар” ва “Ақоид” асарларининг қиёсий таҳлили каби мавзуларни ёритган.

“Ақоид” асарининг шарҳлари ва ихтилофли ақидавий масалалар талқини” деган учинчи бобда “Ақоид” асарига ёзилган шарҳларнинг манбашунослик таҳлили, асар матни таржималари ва замонавий шарҳлари тавсифи, “Ақоид” асари шарҳларининг дин ниқоби остидаги экстремистик оқимларга қарши курашдаги ўрнини очиб берган.

Абу Ҳафс Насафийнинг илмий меросини ўрганган тадқиқотчилардан яна бири А.Муратов 2021 йилда Ўзбекистон халқаро ислом академиясида “Абу Ҳафс Насафий “Тайсир фи-т-тафсир” асарининг манбашунослик тадқиқи” мавзусида диссертация ишини ҳимоя қилди.

Тадқиқотчи “Абу Ҳафс Насафий илмий меросини ўрганишнинг илмий-назарий асослари” деган биринчи бобда Мовароуннаҳрда тафсирнинг ишорий услуби ва унинг ўзига хос жиҳатлари, “Тайсир фи-т-тафсир” асарининг Мовароуннаҳр тафсиршунослигидаги аҳамияти, асарда Қуръоншуносликка доир сабаби нузул ва қироат илмларининг ёритилиши каби мавзуларни очиб берган[31;14-57].

“Абу Ҳафс Насафий “Тайсир фи-т-тафсир” асарининг кодикологик хусусиятлари” деган иккинчи бобда “Тайсир фи-т-тафсир” қўлёзмаларининг манбашунослик тадқиқи, асарнинг манбалари ва уларнинг қиёсий таҳлили ва ушбу китоб манба бўлиб хизмат қилган асарлар ҳақида маълумотлар ўрганилган.

“Тайсир фи-т-тафсир”нинг замонавий диний-маърифий ҳаётдаги аҳамияти” деган учинчи бобда эса, асарда ижтимоий масалаларнинг ёритилиши, калом илмига оид тушунчаларнинг қиёсий таҳлили ҳамда мўътадил тасаввуфий қарашларнинг тафсирдаги ўзига хос хусусиятлари баён этилган.

Тадқиқотчи олимнинг тафсир илмига оид қарашларини ўрганишга катта урғу қаратган. Бу

борада нафақат тафсир илми балки, қироатларга ҳам мурожаат қилиб асарда уларнинг талқин этилишини ўрганган.

Абу Ҳафс Насафийнинг илмий жамоатчиликка маълум бўлмаган асарлари ҳам кейинги давр тадқиқотчилари томонидан аниқланмоқда. Ҳ.Аминов ва С.Муҳаммадаминовлар томонидан олимнинг “Таҳсили усул ал-фикх” деган асари мавжуд экани исботланди[32;22]. Ушбу икки олим асарнинг танқидий матнини таёрлаб, ўзбек тилидаги таржимаси билан нашр этишди. Уларнинг таъкидлашича шу вақтга қадар олимнинг усул ал-фикҳга доир “Шарҳи усул ал-Кархий” асари бор деб айтилган. А.Мўминовнинг ёзишича олим бу асарда Кархийнинг “Рисола” асаридаги 39 та фикҳий қоидани шарҳлаган[33;68]. Ушбу асарнинг замонавий нашрларига қаралса, фикҳий қоидалар 40 тани ташкил қилади. Балки, А.Мўминов фойдаланган манбада 39 та фикҳий қоида деб кўрсатилган бўлса, тадқиқотчи шунга асосланиб маълумот келтирган. Ҳ.Аминов ва С.Муҳаммадаминовлар эса, А.Мўминов келтирган маълумотларга асосланган.

Ушбу асарга туркиялик тадқиқотчи Баҳаддин Каракуш ҳам эътибор қаратган ва унинг танқидий матнини нашрга тайёрлаган. Унинг аниқлашича ушбу асарнинг иккита нусхаси бўлиб, бири Ҳиндистонда, иккинчиси Ўзбекистонда сақланади. Тадқиқотчи Ҳиндистондаги нусхадан фойдалана олмагани, Ўзбекистондаги нусхадан фойдаланганини таъкидлаб ўтган[34;157]. Ўзбекистонлик ва туркиялик тадқиқотчилар тайёрлаган матн қиёсий таҳлил қилинганда туркиялик тадқиқотчининг иши сифатли эканини кўриш мумкин.

Юқоридаги тадқиқотдан маълум бўладики, Абу Ҳафс Насафийнинг илмий меросига олимлар томонидан эътибор берилган ва бу изланишлар давом этмоқда. Тадқиқотимиз объекти қилиб олинган “ал-Явоқит фи-л-мавоқит” асари ҳам олимнинг ҳали ўрганилган асарларидан бири ҳисобланади. Ушбу асарнинг қўлёзма нусхалари дунё фондларида кам сонда сақланаётгани, ЎзФА Абу Райҳон Беруний номидаги шарқшунослик қўлёзмалар институтида сақланаётган нусхаси эса, ноёб эканлиги билан тадқиқотнинг аҳамиятини оширади.

Фойдаланилган манба ва адабиётлар

1. Раҳимжонов Д. Абу Ҳафс Насафий ва унинг “Китоб ал-қанд” асари / монография. Т.:Иновацион ривожланиш нашриёт-матбаа уйи, 2020.
2. Заҳабий. Сияр аълом-ин-нубало. Иордания: Байт-ул-афкор-ид-дувалия. 2009. Ж.20.
3. Самъоний. ат-Таҳбир. Бағдод: Риосату дуон-ил-авқоф. 1975. Ж.1.
4. Ёқут Ҳамавий. Муъжам-ул-удабо. Байрут: Дор-ул-ғарб-ил-исломий. 1993. Ж.16.
5. Заҳабий. Ал-Иъбар. Байрут: Дор-ул-кутуб-ил-илмия. 1985. Ж.4.
6. Ёфиъий. Миръот-ул-жинон. Байрут: Дор-ул-кутуб-ил-илмия. 1997. Ж.3.
7. Ибн Ҳажар Асқалоний. Лисон-ул-мезон. Ҳалаб: Мактабат-ул-матбуъот-ил-исломия. 2002. Ж.4.
8. Довудий. Табақот-ул-муфассирин. Байрут: Дор-ул-кутуб-ил-илмия. 1983. Ж.2.
9. Тошқўпирзода. Мифтоҳ-ус-саъодат. Байрут: Дор-ул-кутуб-ил-илмия. 1985. Ж.1.
10. Ибн Имоод. Шазарот-уз-заҳаб. Байрут: Дору Ибн Касир. 1986. Ж.4.
11. Абдулқодир Кураший. Жавоҳиру-л-музия фи табақоти-л-ҳанафия. Даммом: Дору хижр. 1993. Ж.1.
12. Қосим ибн Қутлубғо. Тожу-т-тарожим фи табақоти-л-ҳанафия. Байрут: Дор-ул-қалам. 1992. Б.
13. Жалолиддин Суютий. Табақоту-л-муфассирин. Қоҳира: Мактабату ваҳба. 1976.
14. Ҳожи Халифа. Кашфу-з-зунун. Байрут: Дор ихё-ит-турос-ил-арабий. 1999.
15. Абдулҳай Лакнавий. Ал-Фавоиду-л-баҳия фи табақоти-л-ҳанафия. Байрут: Ширкат дор-ил-Арқам ибн-ил-Арқам. 1998. Б. 149-150.
16. Умар Ризо Каҳола. Муъжам-ул-муаллифин. Байрут: Муассасат-ур-рисола. 1993. Ж.7.
17. Абу Ҳафс Насафий. Ал-Қанд. Назар Муҳаммад Форёбий таҳқиқи. Риёз: Мактабат-ул-кавсар. 1991.
18. Абу Ҳафс Насафий. Ал-Қанд. Юсуф ал-Ҳодий таҳқиқи. Техрон: Мирот-ут-турос. 1999.
19. Абу Ҳафс Насафий. Тилбат-ут-талаба. Холид Абдурахмон Акк таҳқиқи. Байрут: Дор-ун-нафоис. 1995.
20. Абу Ҳафс Насафий. Ат-Тайсир фи-т-тафсир. Моҳир Адиб Ҳаббуш таҳқиқи. Байрут: Дор-ул-лубоб. 2019.
21. Аммоод Ҳасан Марзук. Махтут Матлаъ-ун-нужум ва мажмаъ-ул-улум. Миср: 2020.
22. Абу Ҳафс Насафий. Шарҳу мадор-ил-усул. Исмоил Абдаббос таҳқиқи. Туркия. 2018.
23. Абу Ҳафс Насафий. Ҳаср-ул-масоил ва қаср-уд-далоил. Аммоод Қадрий Иёзий таҳқиқи. Байрут: Мактабату дор-ил-фажр. 2019.
24. Саъдуддин Тафтазоний. Шарҳ-ул-Ақоид-ун-Насафийя. Аҳмад Ҳижозий Саққо таҳқиқи. Қоҳира: Мактабат-ул-куллиёт-ил-азҳария. 1988.
25. Саъдуддин Тафтазоний. Шарҳ-ул-Ақоид-ун-Насафийя. Муҳаммад Аднон Дарвеш таҳқиқи. Истанбул: Дор-ус-сирож. 2020.
26. Оиша Ҳумайро Аслантурк. Абу Ҳафс Умар Нажмиддин Насафийнинг “ат-Тайсир фи-т-тафсир” номли асарининг таҳлили ва ал-бақара сурасининг танқидли нашри. Туркия: Мармара университети. 1995.
27. Заид ал-Бадарен. Абу Ҳафс Нажмиддин Умар ан-Насафининг “ат-Тайсир фи-т-тафсир” номли асарининг таҳқиқ ва таҳлили (Нисо сураси). Туркия: Трабзон университети. 2019.
28. Necmeddin Ömer en-Nesefi. Et-Teysir fi't-tefsir. Muhammad Coşkun tehkeki. Türkiye. Yazma eserler kurumu başkanlığı. 2019.
29. Муҳаммадаминов С. Абу Ҳафс ан-Насафийнинг “Матла’ ан-нужум ва мажма’ ал-‘улум” асари ва унинг Марказий Осиё ислом илмлари ривожига тутган ўрни (XI аср охири – XII аср ўрталари). Тарих фанлари номзоди илмий даражаси учун – Т.: Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти. 2012.
30. Аллоқулов А. Абу Ҳафс Насафийнинг “Ақоид” асари ва унинг шарҳлари таҳлили. Фалсафа фанлари доктори (PhD) ... дис. – Т.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси. 2018.
31. Муратов А. Абу Ҳафс Насафий “Тайсир фи-т-тафсир” асарининг манбашунослик

- тадқиқи. Исломшунослик фанлари бўйича фалсафа доктори (PhD) ... дис. – Т.: Ўзбекистон халқаро ислом академияси. 2021.
32. Абу Ҳафс Насафий. Таҳсили усул ал-фиқҳ. Тарж. Ҳ.Аминов ва С.Муҳаммадаминов. Т.: Ношир. 2015.
33. Муминов А. Роль и место ханафитских улама в жизни городов центрального Мавараннахра (II–VII/VIII–XIII вв.) Дисс. на соиск. уч. степ. д-ра истор наук. – Т., 2003.
34. Баҳаддин Каракуш. Нажмиддин ан-Насафийнинг “Таҳсил усул ал-фиқҳ ва тафсил ал-мақолот фиҳа алал-важҳ” номли фиқҳ усули рисоласи: таҳқиқ ва аниқлаш. Туркия.